

Ostravská univerzita v Ostravě
Uniwersytet Śląski w Katowicach
Univerzita Mateja Bela Banská Bystrica

2

ZÁPADOSLOVANSKÉ JAZYKY V 21. STOLETÍ

Editorky:

Jana Svobodová
Diana Svobodová
Eva Höflerová

LINGVISTICKÝ SBORNÍK
2005

PEDAGOGICKÁ FAKULTA OSTRAVSKÉ UNIVERZITY

**ZÁPADOSLOVANSKÉ JAZYKY V 21. STOLETÍ
2. SVAZEK**

kolektiv autorů

editorky: prof. PhDr. Jana Svobodová, CSc.

PhDr. Diana Svobodová, Ph.D.

doc. PhDr. Eva Höflerová, Ph.D.

Sborník Západoslovanské jazyky v 21. století, 2. svazek, recenzovali

doc. PaedDr. Ľudmila Liptáková, Ph.D., Filozofická fakulta Prešovské univerzity v Prešově

prof. PhDr. Jiří Damborský, DrSc., Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě

© kolektív autorů; editorky: prof. PhDr. Jana Svobodová, CSc.,
PhDr. Diana Svobodová, Ph.D., doc. PhDr. Eva Höflerová, Ph.D.

© Ostravská univerzita v Ostravě, Pedagogická fakulta

ISBN 80-7368-158-7

Jednotlivé příspěvky sborníku recenzovali

O jazyku współczesnej młodzieży

doc. PaedDr. Jana Raclavská, Ph.D., Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě

Anglický neumelecký text v slovenskom kultúrnom prostredí

prof. PaedDr. Pavol Odaloš, CSc., Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Problémy pri jazykových korektúrach slovenských textov

doc. Mgr. Jaromír Krško, Ph.D., Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Štylistické aspekty používania anglicizmov a iných slov cudzieho pôvodu v nemčine a slovenčine

prof. PaedDr. Pavol Odaloš, CSc., Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Rola mediów w rozwoju leksyki słowackiej

doc. dr hab. Anna Bluszcz, Instytut Filologii Słowiańskiej, Uniwersytet Śląski, Katowice

K problematike klasifikácie štýlov

prof. PaedDr. Pavol Odaloš, CSc., Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Príznakovosť vo vyjadrení posesívnych vzťahov v slovenčine

doc. Mgr. Jaromír Krško, Ph.D., Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Školský diskurz v češtine a možnosti jeho zkoumání

prof. PhDr. Jan Kořenský, DrSc., Filozofická fakulta Univerzity Palackého, Olomouc

Onomaziologická motivace sociolektsimú

PhDr. Diana Svobodová, Ph.D., Pedagogická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě

Expresivita a metafora ako prostriedky vyjadrenie kvality a vzdialenosťi v toponymii

prof. PaedDr. Pavol Odaloš, CSc., Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Lingvokultúrny aspekt v botanickom názvosloví

doc. Mgr. Jaromír Krško, Ph.D., Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Neutralizácia fonologických konsonantických protikladov sykavosť – nesykavosť, záverosť – nezáverosť, ostrosť – neostrosť v spisovnej slovenčine a ich grafické zaznačovanie

doc. Mgr. Jaromír Krško, Ph.D., Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Literáronymá Ballekovho Dennika lekárnika Eugena Filadelfiho

doc. Mgr. Jaromír Krško, Ph.D., Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Vnímanie spisovnosti hovorených prejavov

prof. PhDr. Jana Svobodová, CSc., Pedagogická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě

Analógia a anomália v jazyku – „analogisti“ a „anomalisti“ v jazykovede

prof. PaedDr. Pavol Odaloš, CSc., Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Etnofaulismy jako lingvistický aspekt interkulturní komunikace

PhDr. Hana Srpová, CSc., Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě

K některým současným vývojovým trendům v oblasti české slovotvorby

prof. PhDr. Jaroslav Hubáček, CSc., Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě

Čeština a slovenština v kontaktu

prof. PhDr. Jaroslav Hubáček, CSc., Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě

Ekspresywność w polskich i czeskich tekstach reklamowych

doc. dr hab. Anna Bluszcz, Instytut Filologii Słowiańskiej, Uniwersytet Śląski, Katowice

Polskie i czeskie wulgaryzmy i przekleństwa – psycho- i socjolingwistyczne aspekty ich funkcjonowania we współczesnej polszczyźnie i czeszczyźnie

doc. PaedDr. Jana Raclavská, Ph.D., Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě

Překladové ekvivalenty českých dativních vazeb v ruštině a v polštině

doc. PaedDr. Blažena Rudincová, CSc., Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě

JAROMÍR KRŠKO

**EXPRESIVITA A METAFORA AKO PROSTRIEDKY VYJADRENIA
KVALITY A VZDIALENOSTI V TOPOONYMII**

Predmetom nášho príspevku bude poukázať na metaforické vyjadrenie kvality a vzdialenosťi v slovenskej toponymii. S aspektom kvality a vzdialenosťi sa však často spája aj využívanie expresívnej lexiky, ktorá má v hovorovej podobe svoje miesto. Zároveň chceme poukázať na posun vo funkciu expresívnej lexiky v toponymii oproti využitiu tejto vrstvy slovnej zásoby v bežnej komunikácii.

Metafora, ako jeden zo základných výrazových prostriedkov v komunikácii, vzniká prenášaním významu jedného javu na druhý. Nevyskytuje sa len v poézii, ale je bežná aj v hovorovej reči. L. Haasová (2004) sa vo svojej štúdii zaoberala otázkami, prečo sa človek v bežnej, dokonca v odbornej komunikácii vyjadruje metaforicky. Preberá triedenie podľa Lakoffa a Johnsona a delí metafory na: 1. orientačné, 2. ontologické, 3. štruktúrne a 4. aktuálne. „Přímo, nemetaforicky, práv rozumíme pouze pojmem prostorovým (nahore–dole, vpředu–vzadu, blízko–daleko...), neboť jsou důležité pro naše běžné tělesné fungování a zažíváme tak přímou fyzickou zkušenost. Ta pak dává základ orientačním metaforám.“ (Haasová, 2004, s. 124). Orientácia človeka v teréne by teda (teoreticky) nemala obsahovať metaforické vyjadrenia. V našom prípade však ide o posun k orientačnému druhu metafor.

Vychádzať však len z definície metafory ako prenášania významu z javu na jav na základe podobnosti nemožno, pretože úlohou metafory je sprostredkovať ostatným naše skúsenosti, vnímanie sveta. Z tohto pohľadu môžeme o metafore uvažovať ako o ekonomizácii myšlenia. Napr. deťom chýbajú základné poznatky o existencii sveta, nechápu mnoho zákonitostí, preto nechápu metaforu ako jazykový prostriedok. Získavaním životných skúseností však začínajú rozumieť aj metaforickému vyjadrovaniu.

Prenášanie významu sa teda prirodzene (a primárne) využíva aj na vyjadrenie vzdialenosťi onymických objektov od pozorovateľa, označenie náročnosti terénu, ktorý môže byť pomenovaný metaforicky. V minulosti sa pomenovanie spájalo nielen s obrazným vyjadrením, ale často takéto pomenovanie malo aj magickú funkciu – takto vzniklo mnoho pomenovaní vrchov – *Vepor* (od vepor – diviak), *Zobor* (od zubor), *Kozol* (od kozol – vyrezaný cap), *Kozi hrb* (od koza) atď. Metaforou vyjadruje pomenúvateľ svoju predstavu o objekte, citovú zaujatosť, životnú skúsenosť...

Metafora je tvorená prirodzenou, bežne používanou lexikou, ktorú tvoria aj expresívne slová. Ich miera expresivity je rôzna, ale v toponymách sa spravidla nevyskytuje najväčšia expresivita spojená s tabuizovanou lexikou. Doterajšie výskumy expresívnej lexiky sa sústredili predovšetkým na využívanie expresívnych slov v lexikografických dielach z diachrónného hľadiska (Rajčanová, 1997), synchrónne využitie tejto vrstvy slovnej zásoby analyzoval B. Hochel (1988), ale najmä svojím Slovníkom slovenského slangu (Hochel, 1993). Estetickú, či estetizujúcu, funkciu expresívnej lexiky v dielach slovenskej postmodernej si všimol V. Patráš (1997).

Postavenie expresívnej lexiky je veľmi špecifické. Ide o jednu z najstarších vrstiev slovnej zásoby, ktorá je prítomná v každom jazyku a využíva sa v bežnej komunikácii. V oficiálnej spoločenskej komunikácii je však potláčaná. Oficiálne lexikografické diela sa o nej zmieňujú

veľmi málo, dokonca sa tieto slová neuvádzajú ani v nárečových slovníkoch¹, napriek tomu, že ide o lexiku hovorových (neoficiálnych) prejavov a v nahrávkach sa preto vyskytujú.

V Krátkom slovníku slovenského jazyka (KSSJ) z roku 1987 sa v kapitole o normatívnom a štýlovom hodnotení lexikálnych prostriedkov sa hovorí, že v slovníku sú príslušným kvalifikátorom označené aj lexémy „*hrubé* (skratka *hrub.*) a *vulgárne* (skratka *vulg.*)“, vyjadrujúce citový postoj ku skutočnosti spôsobom, ktorý sa hodnotí ako spoločensky neprimeraný, neslušný, napr. *drístat*, *panghart*, *sviňa* (nadávka) alebo pochádzajú z oblasti spoločenského tabu (*pajzel*); tieto výrazy stoja na okraji spisovného jazyka a často siahajú i zaň“. (KSSJ, 1987, s. 24; KSSJ, 2003, s. 30).

Po politických a spoločenských zmenách v Československu roku 1989 sa vytvoril priestor aj pre uverejnenie lexiky, ktorá, podľa KSSJ, „stojí na okraji spisovného jazyka a často siahá i zaň“. Roku 1991 vyšiel Najkratší slovník slovenského jazyka (NSSJ), ktorý obsahuje vulgárnu a tabuizovanú lexiku nezahrnutú v dovedajúcich lexikografických dielach. A. Rajčanová k tomuto slovníku píše, že „k jeho vydaniu – podľa našich zistení – lingvistická obec v oficiálnych jazykovedných periodikách žiadne stanovisko nezaujala, čo vlastne iba potvrzuje určitú „tradíciu“, ktorá vo vzťahu k tejto časti slovnej zásoby u nás v poslednom období fungovala“. (Rajčanová, 1997, s. 209).

Teoretickým otázkam expresívnej lexiky sa na konci osemdesiatych rokov venoval B. Hochel, ktorý v tomto období pripravoval vydanie Slovníka slovenského slangu (1993).² Vo svojej štúdii *Tabuizované slová v slovenčine* (Hochel, 1988) používa strešný termín *škaredé slová*, pričom si uvedomuje silný hodnotiaci aspekt tohto spojenia, ktorý dáva tušiť jeho školsko-pedagogickú provenienciu a zároveň si uvedomuje jeho vágnosť a nepresnosť. Pod *škaredými slovami* rozumel nadávky, vulgarizmy, obscénne slová a tabuizmy, ktoré sa jasne črtali práve v prostredí slangu, najmä ak máme na mysli manifestačnú gestačnosť ako jeden z dominantných prvkov slangu. Práve cez vulgarizmy sa snažia (najmä mládež) poukázať na svoju existenciu, pretože podľa ich názoru dospelí môžu hovoriť „takto škaredo“ a predpokladajú, že pri používaní tohto druhu lexiky budú dospelí. Vulgárnu lexikou sa (mylne) snažia preklenúť hranicu medzi dospievajúcimi a dospelými. Hochelovým prínosom v tejto problematike je najmä odhalenie komunikačných kritérií pri zaradení týchto slov do slangu. V slovníku použil množstvo synonymných výrazov, ktoré sa v komunikácii využívajú – od jemnejších expresívnych slov až po veľmi hrubé vulgarizmy.

V. Patráš (1997) v súvislosti s obscénosťou a jej sociolingvistickej parametroch v literatúre postmodernej hovorí o faktickej radosti z prekonávania tabu na princípe šoku (Patráš, 1997, s. 129). Tento autor píše, že: „do textu vstupujú ‚oslobodené‘ pomenovania, ktoré donedávna boli proklamativne umiestnené na okrajových pozíciah národného jazyka. Marginálnosť sa temer výhradne obmedzovala na fungovanie len v tzv. suterénových sociálnych skupinách a komunikačných situáciach s výrazným parametrom ústnosti (hovorenosti)“. (Patráš, 1997, s. 129). Táto štúdia patrí doteraz k najsystematickejším štúdiám v oblasti klasifikácie vulgárnej lexiky. Teoretické východiská mu ponúkla monografia M. Grochowského – *Słownik polskich przekleństw i wulgaryzmów* (1995), v súlade s ktorou hovorí o skupine systémových vulgarizmov, kde tabu ovplyvňuje forma bez ohľadu na sémantické vlastnosti lexémy a kontext jej použitia. V tejto skupine sa prekonávajú „hlavne

¹ Tabuizovaná lexika sa nevyskytuje v Slovníku slovenských nárečí, napriek tomu, že slovník predstavuje reprezentatívne dielo národného jazyka a to ani v prípade, že môžeme uvažovať o nárečovom termíne (napr. spôsob plákania bielizne na potoku), ak obsahuje tabuizovanú lexému. Čiastočne sa vyskytuje v Gemerskom nárečovom slovníku J. Orlovského, sporadicky aj v ďalších regionálnych slovníkoch.

² O pripravenosti Slovníka slovenského slangu písal B. Hochel v štúdii *Tabuizované slová v slovenčine* (s. 186) a avizoval, že slovník vyjde vo vydavateľstve Obzor r. 1989.

jazykové konvencie (aj v slovenčine sú to KO-, PI-, KU-, JE- elementy a ich deriváty, príznačné pre uzavretejšie sociéty)“ (Patráš, 1997, s. 131). Druhú skupinu tvoria referenčno-zvyklostné vulgarizmy, kde tabu vzniká v dôsledku obsahu. Tu sú prekonávané predovšetkým kultúrne konvencie – „príznačnejšie pre otvorené sociéty, teoreticky priateľnejšie aj v literárnom diele“ (Patráš, 1997, s. 131). Autor tejto štúdie sa snažil sledovať funkčnosť využívania obscénnej lexiky³ v súčasnej slovenskej literatúre, ktorá súvisí aj s posúvaním hraníc chápania tabu. V. Patráš toto posúvanie hraníc naznačil aj úvodným citátom herca M. Kopeckého.

Využitie expresívnej lexiky je rozdielne v umeleckej literatúre a v bežnej komunikácii (teda aj v toponymii). V umeleckej literatúre sa dá pomocou tohto druhu lexiky charakterizovať literárna postava, prostredie, atmosféra, vypäťosť deja, jeho gradácia. V toponymii, rovnako ako aj v bežnej komunikácii, ide o vyjadrenie vzdialenosť objektu, jeho veľkosti, takto môžeme označiť kvalitu (resp. nekvalitu) vody, výdatnosť prameňa a pod. Expresívna lexika je zároveň indikátorom intimity komunikačného prostredia (pri použíti expresívnych slov sa v komunikačnej situácii ocitajú len najbližší – teda „naši“ a nie „tí druhí“). Expresivita v komunikácii zároveň pôsobí lascívne. Počas dialektologických výskumov sme sa stretli s takýmto využitím lexiky, najmä vtedy, keď informátori nepokladajú exploataátora za rušivý element, ale komunikujú spontánne a prirodzene. V lascívnosti sa dá vybadat aj ďalšia dôležitá funkcia expresívnej lexiky – ozvláštniť ľahký pracovný úkon, teda do určitej miery „sprijemniť“, zláhať náročnú a namáhavú prácu. Expresívna lexika obsiahnutá v nárečiach (možno hovoriť o bežnej komunikácii) je obsiahnutá aj v pomenovaní okolitých geomorfológických objektov, s ktorými ľudia prišli alebo prichádzajú do styku.

Metaforicky sa v toponymii často vyjadruje vzdialenosť daného objektu od obce (objekt sa často nachádza na okraji chotára obce), zlá poloha objektu, resp. ľahko zdolateľná cesta k nemu, vysoká poloha objektu, do určitej miery aj dlhý tvar objektu, malá alebo naopak – veľká rozloha pomenovaného útvaru. Expresívne vyjadrenie veľkej vzdialenosť sme zaznamenali v pomenovaní malej úzkej doliny na Horehroní – *V riti* (Weis., s. 62), podobne *V prdeli*, *V riti* (Šind., s. 82). Motívaciou bolo apelativum *rit* – vo význame zastrčené miesto (NSSJ, s. 52).⁴ Objekt nachádzajúci sa na okraji chotára obce môže byť preto pomenovaný názvami *Amerika*, *V Amerike*⁵ – ide teda o vyjadrenie extrémnej vzdialenosť (ako cesta do Ameriky), *Argentina*, *Austrália*, *Balkán*, *Chorvátsko*, *Kamčatka*, *Kanada*, *Konec sveta*, *Nový svět*, *Mexiko*, *Peking*, *Sarajevo*, *Videň* (Plesk., s. 190), *V Americe*, *V Rusku*, *Na Krymu*. (Šind., s. 82). J. Šindelárová uvádza ja iný druh motivácie pri metonymických názvoch – „motivace metonymií: pomístní jména odrážejí i válečné události, které se odehrávaly mimo naše území. Jména typu *Polsko* (Rad), *Mexiko* (Str), *Bosna* (Chl) vznikala v době, kdy se o příslušné zemi psalo v novinách a mluvilo v rozhlasu, nejčastěji v souvislosti s osvobozenecckým bojem a válkami“. (Šindelárová, 2005, s. 56) alebo názvy *Česko*, *Německo* – „pozemky, které byly pronajímány Čechům nebo Němcům apod.“ (Šindelárová, 2005, s. 60). Výskyt exoným v terénnych názvoch môže byť motivovaný aj nekvalitou pôdy – *Benátky* –

³ Obscénou lexikou myslí V. Patráš tú istú lexiku, ktoré B. Hochel označuje termínom „škaredé slová“.

⁴ Za zmienku stojí aj motivácia apelativom *rit* vo význame vršok, ako to uvádza J. Malenínská pri ojknome Řítka – „místní jméno Řítka s přenosem podle časti lidského nebo zvířecího těla nemusí souviset. Mohlo vzniknout iradiací zaniklého, jak ve staročeském materiále, tak ve slovnících češtiny nezachyceného orografického terminu v deminutivní podobě – *řitka*, *vršek*“. (Malenínská, 2001, s. 108–109).

⁵ Podobné príklady sa nachádzajú aj v českej toponymii – podľa mapy ide o distribúciu na celom území Čiech, najmä však v oblasti okresov Benešov a Tábor (Olivová-Nezbedová, L. – Malenínská, J. 2000, s. 67–71). Problematike motivácie terénnych názvov typu *Amerika* sa v českej onomastike venoval I. Honl (1964).

podmočené miesto (Šind., s. 53)⁶, prípadne naopak – vysoké výnosy obilní motivovali názov *Na Kubáni* (Šind., s. 81), *Jeruzalém* – bol motivovaný „podle rovných střech“ (Šind., s. 53). Metonymické pomenovanie *Kanada* z obce Poltár (Krš.02, s. 36) nebolo motivované polohou, ale tým, že v tejto časti si stavali nové domy navrátilci z Kanady, kam odišli za zárobkami. Zastavané časti v mestách (štvrte rodinných domov) mávajú často metaforické pomenovania – *Zbojnícky vršok* (Banská Bystrica) – ak ide o domy novozbohatlíkov postavené vyššie nad mestom, *Beverly Hills* – domy finančne lepšie situovanej skupiny obyvateľov, *Zadlžovice* (Revúca) – ak sa ľudia kvôli stavbám zadlžili, *Otrokovice* (Revúca) – pretože ľudia po skončení práce, si sami stavali svoje domy – pracovali na nich ako otroci. Časť obce nazvaná *Habeš* bola motivovaná tým, že tamožší obyvatelia pri stavbe rodinných domov brali (habali) stavebný materiál všade. Expresívne pomenovanie časti obce *Trhanová* (Han., s. 34) naopak vyjadruje, že tu bývajú chudobní ľudia.⁷

Vysoko položené pole môže byť vyjadrené metaforickými názvami *Pod nebom* (Hal., s. 52), *Do raja* (Lamp., s. 73), *Nebesa* (Šind., s. 54), ktoré priamo súvisia s polohou smerom hore (nebo, raj a podobne). Metonymické pomenovanie *Peklo* označuje strmý kopec s jediným úzkym chodníkom a podľa informátorov „vyjsť naň bolo peklo“ (Jurč., s. 39). Názov *Peklo* (Šind., s. 118) však môže byť motivované aj vysokou teplotou miesta (pole je exponované na juhozápad) – podobne bolo motivované toponymum *Sahara* (Šind., s. 118). Expresívne vyjadrenie vysoko položeného poľa sme zistili v názve *Usrance* (Hal., s. 39) – podľa informátorov išlo o pole na vysokom kopci s ťažkým prístupom. Lexikálny základ pomenovania je sloveso *usrať sa* – ťažko sa nadrieť, vyvinúť veľkú námahu.

Veľká alebo malá rozloha objektu našla svoje metaforické pomenovania v názvoch *Dlhomile* (Petr., s. 85) – išlo o pole, ktoré bolo také veľké, že podľa informátorov by človek potreboval mŕiové čižmy na to, aby ho rýchlo prešiel. Naopak, malá lúka bola metaforicky pomenovaná podľa nárečového tvaru *prchút* – malý človek – *Prchútká* (Lamp., s. 61). Dlhá pretiahnutá dolina dostala názov *Lenivá dolina* (Hal., s. 17), pretože človek nemohol byť lenivý, ak ju chcel celú prejst'.

Metaforické vyjadrenie často obsahujú toponymá, ktoré pomenúvajú nekvalitnú pôdu, označujú nevhodnú (málo úrodnú) polohu a pod. *Všivavé vršky* (Hal., s. 24) a *Všaniny* (Jurč., s. 22) označujú polia, na ktorých bola veľmi slabá úroda. Nevhodnú polohu označuje názov *Chajlúky* (Krš.01, s. 91) – ide o lúku (oficiálne pomenovanú *Medzi vodami*), ktorú často zaplavuje. Expresívny názov bol motivovaný apelativom *chuj* – mužský pohlavný orgán, alebo chujovina – hlúpa vec (Hochel, 1993, s. 89), podoba prvej časti kompozita – *chaj* (namiesto *chuj*) zmierňuje expresivnosť pomenovania, zostáva však stále sémanticky priezračná, aby vyjadriala negatívnu vlastnosť objektu.⁸ Negatívnu polohu (pole orientované na severovýchodnú stranu) vyjadruje expresívny názov *Sráč* (Lamp., s. 65), podľa informátorov úrody tu bolo vždy málo a bola nízkej kvality. Nemetaforický, ale expresívny názov *Zasraná medza* (Lamp., s. 70) označoval jedinú medzu na poli, kde všetci vykonávali svoju potrebu.

⁶ Podobnú motiváciu má aj miestna časť Bydhošte – rieka Brda tečie tesne pri postavených domoch.

⁷ Názvy častí obcí s rodinnými domami veľmi často nedávajú jej samotní obyvatelia, ale ich dostávajú od ostatných obyvateľov obce. Často ide o vyjadrenie opovrhnutia ale i závisti.

⁸ J. Pleskalová (1987, s. 191) v príspevku o toponymii metaforického charakteru piše, že „pomístní jména lze považovat ze metafore jen v momentu tvůrčího aktu, kdy pojmenovatel volí jméno... Jakmile se metafora stane jménem konkrétního objektu, přestává být důležitý její apelativní význam, do popředí se dostává plnění onymických funkcí a jména metaforického původu se značnou chovat stejně jako ostatní pomístní jména“. Súhlasíme s týmto názorom, pretože pri zistovaní motivácie musí informátor prehodnotiť proprium na apelativum. Expresivita (a aj metafora) je viazaná na pôvodné apelativum a nie proprium.

Expresívne a metaforické názvy sme často zaznamenali pri hydronymách najmä v súvislosti s charakterom a vlastnosťami toku – *Besná voda* (Krš.03, s. 59) označuje dravý tok; *Darebák* (Krš.03, s. 67) pomenúva tok spôsobujúci často záplavy. Expresivita môže vyjadrovať slabú výdatnosť prameňa, závadnú vodu (v minulosti alebo prítomnosti), môže sa ľahko charakterizovať zápach alebo účinok vody – prameň *Smradlavá voda* (Krš.03, s. 138) – obsahuje sírovodík, ktorý svojím zápachom pripomína pokazené vajcia; studnička *Kakajka* (Krš.01, s. 117) – ide o nezávadnú vodu, ktorá má pravdepodobne mierne laxatívne účinky; studnička *Prdlička* (Krš.01, s. 145) – motivácia spočíva v tom, že voda spôsobuje plynatosť črev; studnička *Žobráčka* (Krš.01, s. 112) – názov označuje málo výdatný prameň.⁹ *Chorá voda* nepomenúva závadnú vodu v studničke. Podľa informátorov ide o veľmi kvalitnú pitnú vodu. Pomenovanie mohlo byť motivované (dočasnej) závadnosťou vody v minulosti. Podobnú motiváciu zaznamenala v toponymii Lounská J. Šindelářová v názve *Prdlavka* („motivace vodným tokom“ Šind., s. 56). Názov vodného prameňa môže byť motivovaný aj jeho okolím – prameň pomenovaný *Rit'* (Hal., s. 36) motivovali dva kamene, ktoré ho obkolesovali a tvarom pripomírali túto časť ľudského tela. Znečistený vodný tok môže byť pomenovaný názvami motivovanými slovesom srat' – vypušťať výkaly (KSSJ, 2003, s. 698) – *Serava* (Nemč., s. 129), *Zasraná* (Nemč., s. 157). V Revúcej sa po druhej svetovej vojne na potoku Zdychava nachádzala hať pomenovaná *Cicmoška* (Krš.01, s. 130). Koreňová morfema cic- sémanticky poukazuje na oblasť prís (Ľudia sa tu kúpali vyzlečení do pol pasa, čo v tej dobe bolo porušením spoločenského tabu). Spoločenské odsúdenie sa preneslo aj do hanlivosti názvu, o čom svedčí morfema -oš-, ktorou sa označujú osoby podľa typických vlastností (hladoš, hruboš, kradoš), v našom prípade – cicmoš (Krško, 2001, s. 130).

Najväčšiu skupinu topónym pomenovaných metaforicky alebo expresívnym výrazom tvoria toponymá pripomínajúce svojim tvarom jednotlivé apelatíva.¹⁰ Niektoré z týchto názvov prešli do skupiny propriej jednoduchou proprializáciou (onymizáciou) – bubienok → Bubienok, iné boli utvorené proprializáciou s použitím sufiksov – dukát → Dukátka. Medzi toponymá, ktoré boli utvorené proprializáciou bez použitia sufiksov, môžeme zaradiť názvy: *Basa* (Hal., s. 42) – pole s nerovnobéžnými okrajmi pripomínajúce basu; *Bubienok* (Lamp., s. 40) – malá vyvýšenina, ktorá sa podobá na bubienok; *Čiapka* (Hal., s. 27) – skalný výtvor tvarom pripomínajúci čiapku, je súčasťou chráneného prírodného výtvoru Lúčanské travertíny v chotári obce Lúčky; *Mechy* (Hal., s. 32) – skalný pieskovcový útvar tvarom pripomínajúce roztrvorené kováčske mechy; skaly tvarom pripomínajúce organové písťaly boli pomenované ako *Organy* (Jurč., s. 67); dolina v tvaru srdca dostala pomenovanie *Srdce* (Hal., s. 37); kopec pripomínajúci svojím tvarom malú pec nazvali *Piecka* (Jurč., s. 67), ak v ňom videli tvar kopyta, pomenovali ho *Kopyto* (Lamp., s. 50). Pole, ktorého konce sa rozchádzali a evokovali zvieraciu paprčku, nazvali *Paprčok* (Han., s. 28). Prírodné útvary (dolina, les, pole...), ktoré sa rozchádzajú, pripomínajú nohavice, nožnice, otvorený zobák a pod. Takto motivované názvy sme zaznamenali v pomenovaní lesa *Nohavice* (Jurč., s. 18), doliny *Nohavičková* (Weis., s. 53), lesa *Nožnice* (Chleb., s. 46) (tu sa zlievajú dva potoky v hlbokých úžľabinách), *Na kalhotech*¹¹ (Šind., s. 81), *V neckáčach*, *V gatích* (Šind., s. 82).

⁹ Pri takýchto pomenovaniach je zaujímavá tzv. ľudová etymológia – *Žobráčka* „je pomenovaná po žobrákovi, ktorý sa z nej napil.“

¹⁰ J. Pleskalová upozorňuje, že existuje skupina terénnych názvov, ktorá nie je utvorená metaforicky, ale metaforicky boli utvorené geografické termíny označujúce vo všeobecnosti určité geomorfologické útvary – brdo, homoľa, hrebeň, sedlo a pod. (Pleskalová, 1987, s. 188) a tieto termíny sa proprializovali v konkrétej miestnej toponymii.

¹¹ Príklady predložkových topónym z Lounská preberáme pravopisne podľa autorky – *Na kalhotech*, *Na base*. Ich zápis by však mal byť *Na Kalhotech*, *Na Base...*, pretože existujú samostatné objekty *Kalhoty*, *Basa...* (ide teda o relačné objekty pre predložkové názvy) – pozri k tomu Krško, 1999.

Úzka dlhá dolina dostala pomenovanie *Štanga* (Sklad., s. 56), pole v tvaru kľúča zase *Kľúč* (Sklad., s. 67), les s priehlbinami v tvaru malých kotlov nazvali *Kotliky* (Sklad., s. 69), les pripomínajúcu veľkú nohu pomenovali *Hrubá noha* (Petr., s. 55). V minulosti dostávali oronymá často pomenovanie podľa tvarov zvierat, ktoré pripomínali, prípadne podľa častí tela zvierat - takéto metaforické pomenovanie sme zaznamenali v názve *Býk* (Hal., s. 46), pasienok v katastri Rakše nazvali *Vranie Pysky* (Petr., s. 93), pretože leží v zákutí a je uzavretý do špica (pripomína vraní zobák), *Šaušvond* – úzke pole (z nem. Sau = sviňa + Schwanz = chvost, Šind., s. 118), *Malý syslík*, *Velký syslík*, *Kozí brada* (Šind., s. 55), *V chobote*, *V rybičce* (Šind., s. 82).

Úzke dlhé polia, prípadne lúky viacerých majiteľov, pripomínali zväzky povrazov, preto sa toto apelativum (povraz) proprializovalo do názvov *Dlhoviny povrazy* (Juh., s. 33) a *Povrázky* (Krš.01, s. 103), alebo sa onymizovalo apelativum opaštek do názvu *Opasky* (Petr., s. 91) – pole s úzkymi roličkami pripomínajúce opasky. Ak šlo o terasovité polia, podobajúce sa na police, polia dostali názov *Police* (Hal., s. 21). Množstvo terénnych názvov motivovaných konkrétnym apelativom z bežného života človeka (motivácia tvarom) získala J. Šindelárová z oblasti Lounska – *Radlice, Sekyra*¹², *Bota, Kolečka, Podkova, Smyčec, Pistolka, Rohličky, Boule, Břichotina* (Šind., s. 53), *Malý klobouk, Velký klobouk* (Šind., s. 55), *Na kobyle, Na klobouku, Na base, Na lopatě, Na sekyře* (Šind., s. 81), *V kolibce, V base, V houslích, Na provazech, Na radlicích, Na hlavách, Na proutku, Na kolečkách, V dubáku* (Šind., s. 81–82).

Časť analyzovaných terénnych názvov sa utvorila proprializáciou s použitím sufixu (topoformantu) – lúka okrúhleho tvaru dostala názov *Dukátka* (Han., s. 19) podľa apelatíva dukát; pole *Mariáška* (Chleb., s. 71) údajne majiteľ vyhral v kartách; kopec a les nazvaný *Trtálka* (Chleb., s. 59) bol pravdepodobne motivovaný podobou s kuracím trtáčom (náreč. trtol); lúka, ktorá sa postupne rozširuje, čím pripomína konský chvost, nazvali *Chvostová* (Krš.01, s. 116).

Niekteré metaforické názvy boli motivované ľudovými povesťami a legendami – *Čertov vrch, Čertova brázda, Čertova svadba, Čertovica, Poludnice* atď. V analyzovaných prácach sme zaznamenali názvy *Šarkánica* – ide o horský chrbát v katastri Muráňa. Podľa ľudovej povedi v týchto skalách býval v minulosti šarkan. Hora patriaca obci Rakša nazvaná oficiálne *Krivý závoz* sa neoficiálne nazýva aj *Turecký závoz* (Petr., s. 76) – podľa povedi sa Mošovčania ukryli pred Turkami na kopci Hradište. Ale medzi nimi sa našiel zradca, ktorý prezradil miesto úkrytu. Turci týmto závozom chceli Mošovčanov napadnúť a vypaliť. V závoze ich však zastihla veľká búrka a odplavila ich do údolia. Tak sa Mošovčania záchránili pred Turkami. (Tatár, 1994, s. 12–13). Ide o ľudovú etymológiu, pretože oficiálny názov poukazuje na skutočný motivačný činiteľ – zahnutý tvar hory, ktorý pripomína typickú tureckú šabľu.

Metaforické a expresívne označenie kvality a vzdialenosť slovenskej toponymie tvorí neoddeliteľnú súčasť lexiky národného jazyka. Analýza tejto časti lexikálneho systému môže pomôcť pri skúmaní bohatstva nášho jazyka.

¹² V prípade názvov *Radlice, Sekyra* ide skôr o motiváciu spôsobom získavania a obhospodarovania pôdy a nie o motiváciu tvarom. Pozri k tomu Malenínská, 1999.

Literatura

- CURÍN, F. 1968. *Metafora a toponymizace v toponomastické terminologii*. In: I. slovenská onomastická konferencia. Bratislava 5.–6. decembra 1967. Bratislava : Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV a Slovenská onomastická komisia pri Vedeckom kolégium jazykovedy SAV, 1968, s. 104.
- HAASOVÁ, L. 2004. *Metafory ve vyjadřování z několika pohledů*. In: Súčasná jazyková komunikácia v interdisciplinárnych súvislostiach : Zborník referátov z 5. medzinárodnej konferencie o komunikácii (Banská Bystrica, 3.–4. 9. 2003). Zost. V. Patráš. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2004, s. 123–128. ISBN 80-8055-979-1.
- HOCHEL, B. 1988. *Tabuizované slová v slovenčine*. In: Studia Academica Slovaca. 17. Red. J. Mistrik. Bratislava : Alfa, 1988, s. 179–187.
- HOCHEL, B. 1993. *Slovník slovenského slangu*. Bratislava : HEVI, 1993. 186 s. ISBN 80-85518-05-8.
- HONL, I. 1964. *Amerika v našom pomístním názvosloví*. In: Zpravodaj Místopisné komise ČSAV, 5, 1964, s. 304–307.
- KAČALA, J. a kol. 1987. *Krátke slovník slovenského jazyka*. 1. vyd. Bratislava : Veda, 1987. 592 s.
- KAČALA, J. a kol. 2003. *Krátke slovník slovenského jazyka*. 4. doplnené a upravené vydanie. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo SAV, 2003, 985 s. ISBN 80-224-0750-X.
- KRŠKO, J. 1999. *Hranica medzi apelativami a propriami a písanie predložkových terénnych názvov*. In: Varia VIII. : Zborník materiálov z 8. kolokvia mladých jazykovedcov konaného v Modre-Piesku 25.–27. 11. 1998. Bratislava : Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, 1999, s. 302–308.
- KRŠKO, J. 2001. *Terénné názvy z Muránskej doliny*. 1. vyd. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied UMB Banská Bystrica, 2001. 232 s. ISBN 80-8055-577-X.
- KRŠKO, J. 2003. *Hydronymia povodia Turca*. 1. vyd. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied, 2003. 167 s. ISBN 80-8055-763-2.
- KRŠKO, J. 2005. *Hydronymia povodia Hrona*. Banská Bystrica, 2005 (rukopis).
- MAJTÁN, M. 1996. *Z lexiky slovenskej toponymie*. 1. vyd. Bratislava : Veda, 1996. 191 s. ISBN 80-224-0480-2.
- MALENÍNSKÁ, J. 1997. *K metaforickým přenosům v toponymii* (Opyš a apelativa souznačná). In: Acta onomastica, roč. XXXVIII. Red. Libuše Olivová-Nezbedová. Praha : Ústav pro jazyk český AV ČR, 1997, s. 28–31.
- MALENÍNSKÁ, J. 1999. *Úvaha o apelativu „sekera“ jako prostředku a výsledku mytěbní činnosti*. In: Acta onomastica, roč. XL. Red. Libuše Olivová-Nezbedová. Praha : Ústav pro jazyk český AV ČR, 1999, s. 130–133.
- MALENÍNSKÁ, J. 2001. *K úvahám o metaforických přeneosech v toponymii – anatomické topolexemy *lice, *celist, *kostrč, *řitka?* In: Acta onomastica, roč. XLI–XLII. Red. Libuše Olivová-Nezbedová. Praha : Ústav pro jazyk český AV ČR, 2001, s. 105–109.
- OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, L. – MALENÍNSKÁ, J. 2000. *Slovník pomístních jmen v Čechách*. Úvodní svazek. 1. vyd. Praha : Academia, 2000. 169 s. ISBN 80-200-0798-9.
- PATRÁŠ, V. 1997. *Obscénnosť a jej sociolinguistické parametre*. (Na fragmentoch slovenskej prózy 90. rokov). In: Studia Academica Slovaca. 26. Red. J. Mlacak. Bratislava : Stimul, 1997, s. 127–136.

- PLESKALOVÁ, J. 1987. *Pomístní jména metaforického původu*. In: IX. slovenská onomastická konferencia, Nitra 26.–28. júna 1985. Zborník referátov. Zost. M. Majtán. Bratislava : Jazykovedný ústav E. Štúra SAV, 1987, s. 188–193.
- PLINTOVIČ, I. – GOMBALA, E. 1987. *Teória literatúry*. 1. vyd. Bratislava : SPN, 1987. 156 s.
- RAJČANOVÁ, A. 1997. *Tabuizovaná lexika v lexikografickom spracovaní (diachrónny pohľad)*. In: Varia VI. : Zborník materiálov zo 6. kolokvia mladých jazykovedcov konaného v Modre-Piesku 27.–29. 11. 1996. Bratislava : Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, 1997, s. 208–217.
- ŠINDELÁŘOVÁ, J. 2005. *Modelová analýza anoikonym na Lounsku*. Ústí nad Labem, 2005, 170 s. (rukopis).
- TATÁR, J. 1994. *Živý poklad : Povesti z Mošoviec*. Mošovce : Obecný úrad, 1994. 63 s. ISBN 80-967232-0-0.
- ZELENÝ, A. a kol. 1991. *Najkratší slovník slovenského jazyka*. Bratislava : Archa, 1991. 78 s. ISBN 80-7115-020-7.
- Pramene excerptovaných toponým:
- Čern. – ČERNICKÁ, E. 1998. *Mikrotoponymá Dobšinej*. Rukopis diplomovej práce. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 1998. 69 s.
- Hal. – HALIČKOVÁ, E. 1997. *Lexikálno-sémantický rozbor chotárných názvov obcí stredného Liptova*. Rukopis diplomovej práce. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 1997. 83 s.
- Han. – HANESOVÁ, E. 1998. *Lexikálno-sémantický rozbor chotárných názvov obcí Lovinobaňa a Uhorské*. Rukopis diplomovej práce. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 1998. 68 s.
- Chleb. – CHLEBANA, P. 1999. *Chotárne názvy obcí Horné Srnie a Nemšová*. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 1999. 109 s.
- Juh. – JUHANIAKOVÁ, J. 1999. *Lexikálno-sémantický rozbor chotárných názvov obcí Nižný a Vyšný Skálnik*. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 1999. 59 s.
- Jurč. – JURČOVÁ, G. 1998. *Mikrotoponymia troch liptovských obcí v kontexte história a súčasnosti (Dovalovo, Hybe, Východná)*. Rukopis diplomovej práce. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 1998. 109 s.
- Krš.01 – KRŠKO, J. 2001. *Terénné názvy z Muránskej doliny*. 1. vyd. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied UMB Banská Bystrica, 2001. 232 s. ISBN 80-8055-577-X.
- Krš.02 – KRŠKO, J. 2002. *Chotárne názvy Poltára, Slanej Lehote a Zeleného*. In: Mesto Poltár. Regionálna monografia. Poltár : FOTO Badinka, s. r. o. Zvolen, 2002, s. 34–38. ISBN 80-968830-2-X.
- Krš.03 – KRŠKO, J. 2003. *Hydronymia povodia Turca*. 1. vyd. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied, 2003. 167 s. ISBN 80-8055-763-2.
- Lamp. – LAMPEROVÁ, L. 2002. *Terénné názvy z Priechodu a Seliča*. Rukopis diplomovej práce. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2002. 126 s.
- Nemč. – NEMČOKOVÁ, O. 1988. *Hydronymia povodia horného Hrona*. Rukopis kandidátskej dizertačnej práce. Banská Bystrica : Pedagogická fakulta v Banskej Bystrici, 1988. 219 s.

Petr. – PETROVIČOVÁ, Z. 2004. *Terénnne názvy obcí Mošovce a Rakša*. Rukopis diplomovej práce. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2004. 118 s.

Plesk. – PLESKALOVÁ, J. 1987. *Pomístní jména metaforického původu*. In: IX. slovenská onomastická konferencia, Nitra 26.–28. júna 1985. Zborník referátov. Zost. M. Majtán. Bratislava : Jazykovedný ústav L. Štúra SAV, 1987, s. 188–193.

Sklad. – SKLADANÁ, M. 2002. *Terénnne názvy z Heľpy a Pohorelej*. Rukopis diplomovej práce. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2002. 106 s.

Šind. – ŠINDELÁŘOVÁ, J. 2005. *Modelová analýza anoikonym na Lounsku*. Ústí nad Labem, 2005, 170 s. (rukopis).

Weis. – WEISSOVÁ, H. 2003. *Terénnne názvy z Hronca a Osrblia*. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2003. 97 s.

Tento príspevok predstavuje časť grantového projektu Grantovej vedeckej agentúry MŠ SR a SAV č. 1/0189/03 *Sociálny kontext onymie*.

SUMMARY

Expressivity and metaphor as means of expressing quality and distance in toponymy

The author of the study deals with the use of metaphor and metonymy in the formation of toponyms. The commonest use in proper nouns is that of resemblance with appellatives known to people from their everyday lives – harness (brdo), hrebeň (comb), sedlo (saddle), nohavice (trousers), nožnice (scissors) etc. Long distance of the object from the settlement was expressed by people metaphorically, using the names of distant countries and cities – America, Canada, Kamchatka, Peking, Mexico etc. In some toponyms expressive words are used to denote poor-quality soil, too distant objects etc.

Doc. Mgr. Jaromír Krško, Ph.D.

Katedra slovenského jazyka a literatúry

Fakulta humanitných vied UMB, Banská Bystrica

krsko@fhv.umb.sk